schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 8 | juli 2011

Resultaten Meetnet Reptielen

Beekprik in de Dommel bij Eindhoven

Een haven vol rugstreeppadden

Nieuwe kansen voor Atlantische steur

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Zandhagedis (Foto: Jelger Herder)

Redactie
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (VO Vissen)
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee
Amy MacLeod
Arnold van Rijsewijk
Bram Houben
Bram Koese
Conn Barrett
Gerard Smit
Harold van der Ploeg
Sander Hunink
Tom van der Meij

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Ten Brink - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Rugstreeppadden in Westpoort: een haven in ontwikkeling
6 Een dode hazelworm in de Zuidhollandse duinen
6 Addertjes onder de korst
7 Slangenweekend Drenthe
8 Beekprik in de Dommel bij Eindhoven
9 10-doornige Quasimodo
9 De Atlantische steur - een nieuwe kans in Nederland en Europa
11 2011: zeer goed jaar voor de rivierprik in de Maas
12 Resultaten Meetnet Reptielen 2010
16 Visatlas Zuid-Holland, de stand van zaken
17 Zwartbekgrondel aangetroffen in poldergebied
18 Geelgerande waterroofkevers
19 De stille kracht achter de schermen neemt afscheid
20 Natuur-scheurkalender 2012
21 Portret van een exoot: Roodwangschildpad
22 Symposium 'Van waarneming naar natuurberscherming'
22 Activiteitenoverzicht
23 Contactpersonen
24 In the spotlight

Toelichting bij herkenningskaart groene kikkers

Groene kikkers? Geef ze een naam!

De groene kikkers zijn echte "mooi weer" kikkers die je pas vanaf mei overdag goed kunt tellen als ze zonnen langs de oever. Binnen het Meetnet Amfibieën is de groene kikker dan ook de makkelijkst te volgens amfibie. In de Handleiding staat beschreven *"Een eenvoudige methode om een indruk te krijgen van het aantal dieren is het overdag rustig langs het water lopen, waarbij de dieren hun aanwezigheid door een herkenbare plons te kennen geven. Het tellen van de afzonderlijke plonzen geeft een indruk van het aantal dieren langs het water."*
Met de waarneming "groene kikker onbepaald (Rec)" hebben we de eerste bruikbare informatie binnen. Maar er is meer mogelijk, zoals het proberen op naam te brengen van de verschillende typen groene kikkers. Bij deze nieuwsbrief is een zoekkaart geleverd om de verschillende groene kikkers onder de aandacht te brengen. We willen alle monitoorders dan ook vragen om vanaf dit jaar meer op de afzonderlijke soorten te letten. Daarvoor moet je wel de geluiden oefenen via de RAVON website en/of de kikkers vangen. In Nederland hebben we te maken met de meerkikker, bastaardkikker en poelkikker en per watertje zijn meer combinaties mogelijk. Momenteel worden de indexen berekend aan de hand van de groene kikker onbepaald (alle drie de typen op een hoop geschoven) waarna er afzonderlijke trends worden bepaald van het groene kikkercomplex in gebieden waarvan het bij RAVON bekend is dat het poel- of meerkikkerleefgebieden zijn.
Er is momenteel weinig zicht op de afzonderlijke soortensamenstellingen per watertje. Hopelijk kunnen we jullie stimuleren om meer groene kikkers op soortnaam te brengen. Het verzoek is om bij het invullen van het telformulier, naast de afzonderlijke abundantie klassen, op de voorkant ook de procentuele inschatting te maken van de populatieopbouw van de afzonderlijke groene kikkersoorten (voorbeeld 80% bastaardkikker versus 20% poelkikker). Maar maak alleen een keuze op soortniveau als je echt zeker bent van je zaak. Beter groene kikker onbepaald dan een foutieve determinatie!

4

9

18

22

Een vlammend voorjaar

Afgelopen maanden stond natuurminnend Nederland in vuur en vlam, de voorgenomen bezuinigingen en de reacties daarop hielden de gemoederen bezig. Klap op de vuurpijl was wel de heroprichting van Das & Boom. Deze roemruchte organisatie van Jaap Dirkmaat heeft de handschoen opgepakt en lijkt vol energie de frontale tegenaanval te kiezen tegen het beleid van het huidige kabinet. De voorgenomen plannen van het kabinet zijn vooral erg reptielonvriendelijk. Door het snijden in de EHS en het schrappen van corridors worden de weinig mobiele reptielen veroordeeld tot het leven op een postzegel. Uitwisseling met andere populaties en (her)kolonisatie van leefgebieden is in ons versnipperde landschap slechts zeer beperkt mogelijk. Dat is vooral jammer voor een soort als de zandhagedis, die doet het al ruim een decennium goed in Nederland maar kan nauwelijks nieuwe gebieden bezetten vanwege die versnippering. Het niet realiseren van de EHS houdt ook in dat het lokaal uitsterven van reptielenpopulaties niet teniet kan worden gedaan door kolonisatie vanuit nog bestaande populaties – eenmaal uitgestorven betekent in het huidige versnipperde landschap vrijwel altijd voorgoed uitgestorven.

Het ging er ook heet aan toe in onze natuurgebieden. Door het zeer droge en warme voorjaar zijn er flink wat hectares natuurgebied in vlammen op gegaan. Ook enkele kerngebieden voor reptielen kregen te maken met grote branden, zoals recent in Het Aamsveen. In het Fochteloërveen gingen zo'n 100 hectare en op de Meinweg 36 hectare verloren. Ook bij Bergen aan Zee stond het duin voor de zoveelste keer in lichterlaaie. Vergeleken met onze zuiderburen zijn we er echter nog genadig vanaf gekomen want in België is meer dan 1.500 hectare natuurgebied afgebrand: een kwart van de Hoge Venen (± 1.000 hectare) is verloren gegaan tijdens een enorme brand eind april, en in de Belgische Kempen ging 500 hectare verloren. Dat dit soort branden funest kan uitpakken voor reptielen behoeft geen betoog. Tijdens het nablussen van de brand in Fochteloo waren er al enkele RAVONers actief aan het zoeken naar slachtoffers. Ze vonden meerdere dode ringslangen, adders en gladde slangen. De reptielenpopulaties in het gebied hebben waarschijnlijk een flinke veer moeten laten. Gelukkig zijn er ook aanwijzingen dat zo'n brand niet altijd negatief hoeft te zijn. In 2003 ging de beroemde 'Lizard Hill' in de duinen van Berkheide in vlammen op. Dit voorjaar zag de teller hier nooit eerder vertoonde aantallen zandhagedissen. Na acht jaar heeft de habitat zich hier blijkbaar hersteld. Wie weet wat we over acht jaar aantreffen op de nu zwartgeblakerde 100 hectare hoogveen bij Fochteloo..., gewoon doorgaan met monitoren is het devies, dan komen we er vanzelf achter!

We nemen in deze nieuwsbrief ook afscheid, en wel van de stille en onbekende kracht achter de meetnetten van RAVON: Gerard Smit was vanaf de ontwikkeling bij deze meetnetten betrokken. Samen met Annie Zuiderwijk heeft hij begin jaren 90 het Meetnet Reptielen bedacht en uitgebouwd waarna in 1997 het Meetnet Amfibieën volgde. Gerard was vooral bezig met methodieken, kwaliteitsborging en analyse, en was daardoor voor de meeste vrijwilligers het onbekende gezicht van de Werkgroep Monitoring. Na ruim 20 jaar aan de meetnetten te hebben bijgedragen kwam er dit voorjaar een eind aan deze samenwerking. In deze nieuwsbrief treft u in de rubriek algemeen nog een afscheidswoord van Gerard zelf aan.

Bij deze nieuwsbrief treft u maar liefst twee bijlagen aan: de vernieuwde herkenningskaart groene kikkers en de herkenningskaart van de geelgerande waterroofkevers. Wij hopen dat deze kaarten u tijdens het zomerseizoen van pas komen.

Ingo Jansen

Rugstreeppadden in Westpoort: een haven in ontwikkeling

Amy MacLeod
(vertaald en bewerkt door Edo Goverse & Gerard Smit)

Vorig jaar is een stageopdracht uitgevoerd bij de RAVON Werkgroep Monitoring vanuit IBED, Universiteit van Amsterdam. De opdracht was het in kaart brengen van de rugstreeppaddenpopulatie in het Westelijk Havengebied, het identificeren van knelpunten en het beantwoorden van enkele monitoringsrelevante vragen.
Westpoort is een groot havengebied in beheer van Haven Amsterdam, waarvan de bouw in de jaren zestig is begonnen en dat nog steeds volop in ontwikkeling is. Het hele gebied bedraagt zo'n 2.500 hectare, wat van origine veenweidegebied was maar is opgespoten met enkele meters zeezand. Het is doorkruist met een dicht infrastructureel netwerk (wegen en spoorlijnen) en ten dele ingericht als overslaghaven en opslag voor de petrochemische industrie. Omdat het nog niet uitontwikkeld is liggen er ook diverse overhoekjes en ruigten.
De rugstreeppad heeft feitelijk altijd in het gebied geleefd. Eerst in het veenweidegebied en daarna in de kunstmatige natte duinvallei gelijkende biotopen en bouwterreinen. De laatste jaren werkt Haven Amsterdam proactief aan het onderhouden van een rugstreeppaddenpopulatie door onder andere poelen aan te leggen. Zo wordt voldaan aan de eisen die zijn gesteld aan de ontheffing van het concept "tijdelijke natuur". Dat biedt ze de mogelijkheid om tijdelijke natuur de kans te geven zich te ontwikkelen én om de ontstane natuur ook weer weg te halen als een perceel ontwikkeld dient te worden. Er zijn momenteel 18 poelen voor de soort aangelegd.
Tijdens het voortplantingsseizoen van 2010 is het gebied drie keer per week bezocht, variërend van 's avonds luisteren naar roepende mannetjes tot overdag zoeken naar eisnoeren. Aanvullend zijn 64 houten plaatjes uitgelegd die als schuilplaats kunnen dienen. Ook is een akoestisch opnameapparaat ingezet op de oever van een poel waar rugstreeppadden gebruik van maakten. Dit apparaat (Song Meter SM2) werd geprogrammeerd om tussen 20:30 en 6:00 non-stop geluid op te nemen. De opames kunnen gemakkelijk op een laptop worden uitgelezen voor verdere analyse.

Hoofdpersoon waar de stage om draaide.

Het rugstreeppaddenseizoen kwam bij Amsterdam vanwege het koude voorjaar relatief laat op gang. Op een enkele avond in eind april na waren onder gunstige omstandigheden pas rond half

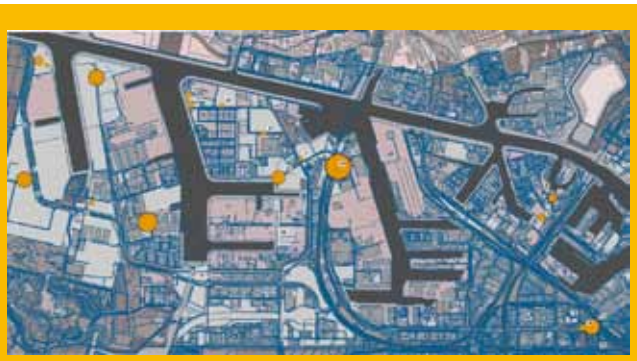

Alle locaties in Westpoort waar rugstreeppadden zijn waargenomen. De grootte van de stip geeft de hoeveelheid rugstreeppadden weer (alle stadia).

Potentiële migratieroutes die rugstreeppadden kunnen bewandelen, berekend met ArcGIS. De twee blokken geven de knelpunten waar het wenselijk is goede voortplantingswateren te realiseren voor de rugstreeppad.

mei structureel roepende mannetjes te horen. Het eerste eisnoer werd op 17 mei gevonden en het laatste eind juli. Elders in Nederland was in augustus de rugstreeppad nog wel actief maar in Westpoort is toen niets meer gehoord en er zijn geen nieuwe eisnoeren of larven gevonden. Half augustus waren de laatste larven gemetamorfoseerd en het land opgekropen. In totaal zijn 25 wateren gedocumenteerd waar rugstreeppadden actief waren. Op maar 8 locaties zijn daadwerkelijk eieren en/of larven gevonden. De totale rugstreeppaddenpopulatie in Westpoort, gebaseerd op berekeningen op basis van de veldobservaties (aantallen waargenomen adulte dieren, eisnoeren en larven), bedraagt 261 ± 36 volwassen dieren. Eisnoeren en larven zijn op basis van literatuur omgerekend naar aantal volwassen dieren (indicatief). Dit is wel een ondergrens, omdat het gebied zo groot is dat er waarschijnlijk wel voortplanting c.q. kooractiviteit is gemist.

Tijdens de koorperiode zijn drie afzonderlijke pieken te onderscheiden; 1) rond half mei, 2) begin tot eind juni, en 3) half juli. De recorder heeft vastgelegd dat de meeste kooractiviteit plaatsvond als het donker was, tussen 22:00 en 2:00 uur. Een enkel individu ging door tot 6:00 uur.

De houten plaatjes zijn niet tot nauwelijks gebruikt door de rugstreeppad. Gehoopt was de pas gemetamorfoseerde diertjes hieronder te vinden om een indruk te krijgen van de verspreiding van de jonge beestjes. Wel werden er kleine watersalamandersonder gevonden (vooral in september) en soms een gewone pad.

Tijdens het veldseizoen leek het er sterk op dat de aanwezigheid van groene kikkers (bastaard- en meerkikker) een negatief effect had op de rugstreeppad. Zodra de groene kikkers van zich lieten horen verdwenen de rugstreeppadden. Het is bekend dat rugstreeppadden wateren mijden waarin al rugstreeppaddenlarven zwemmen. Maar in Westpoort leek het er meer op dat groene kikkers de rugstreeppad wegconcurreerden, ook als de rugstreeppadden nog niet eerder eieren hadden afgezet trokken ze toch weg. In één geval verkoos een rugstreep te roepen vanuit een nabij gelegen zeer ondiep greppeltje. Concurrentie met gewone pad is niet geconstateerd (wel een mis-amplex).

Het gebied is voorts geanalyseerd met behulp van ArcGIS. Terreintypen zijn geclassificeerd en met het programma zijn de (potentiële) migratieroutes bepaald. Op deze wijze zijn 14 subpopulaties onderscheiden met, ondanks enkele onneembare barrières in het gebied, de mogelijkheid tot onderlinge uitwisseling. Er is dus waarschijnlijk sprake van één metapopulatie. Maar er zijn wel twee locaties waar specifieke maatregelen wenselijk zijn om het contact tussen de subpopulaties sterk te kunnen verbeteren. Eén locatie ligt in een zogeheten flessenhals tussen twee afzonderlijke deelgebieden in. Realisatie van goed voortplantingswater kan ervoor zorgen dat uitwisseling tussen deze twee leefgebieden verzekerd is. De andere flessenhals is een gelijksoortig verhaal. Hier liggen drie poelen waar de rugstreeppad tot nog toe geen gebruik van heeft maakt. Het is goed mogelijk dat de soort deze poelen nog niet gevonden heeft, maar het ontwerp lijkt ook niet toegesneden op de wensen van de rugstreeppad (brede basalt- en puinzoom in/om de poelen met worteldoek als bodem).

Twee rugstreeppadmannetjes hebben een gewone pad gevonden...

Pas gemetamorfoseerd rugstreeppadje.

Dit deel van Westpoort is in het kader van tijdelijke natuur speciaal ingericht voor de rugstreeppad door ondiepe plassen en aarden wallen aan te leggen.

Op enkele poelen na kan geconcludeerd worden dat de rugstreeppad met het huidige beheer van Haven Amsterdam prima uit de voeten kan. Het aanleggen en onderhouden van voortplantingswateren werkt goed maar de huidige populatiegrootte is wel klein voor een duurzame metapopulatie. Met de terreinanalyse zijn strategische locaties bepaald waar nieuw aan te leggen poelen het hoogste rendement kunnen geven. Details zijn na te lezen in het rapport welke te vinden is op de RAVON website.

Een dode hazelworm in de Zuidhollandse duinen

Aangezien het donderdag 19 mei 2011 in de ochtend erg regenachtig was, ging ik pas om 13.30 uur mijn traject lopen. Na afloop van mijn bezoek aan mijn traject in Katwijk kwam ik een jongeman tegen. Hij vroeg mij: “Meneer is dit een gladde slang ?” en wees naar de bagagedrager op zijn fiets waar tussen de snelbinders een dode hazelworm zat. Zo te zien was de hazelworm nog niet zo heel lang dood, vermoedelijk overreden door een fiets of misschien wel door een auto van Dunea (duinwaterbedrijf). De jongeman vertelde mij dat hij de dode hazelworm had gevonden in de duinen van Wassenaarseslag. Ofschoon er de laatste jaren wel eens meldingen van slangen in de duinen zijn geweest, was dit de eerste keer dat ik een hazelworm in de duinen van Zuid-Holland waarnam. Het was een trieste en ook een bijzondere ontmoeting.

Conn P. Barrett

Addertjes onder de korst

Op 8 mei was ik bezig met data verzamelen in verband met het adderpopulatieonderzoek dat ik samen met Cees Vermeer en Rolf van Leeningen doe in een Drents heideterrein. Na weken van veel zon en droogte verwachtte ik weinig adders aan te treffen. Ik was om 9:00 uur in het veld en het zonnetje was al krachtig; de temperatuur was al circa 18˚C. Ik besloot daarom de vochtige gedeelten in het veld op te zoeken om de trefkans te vergroten. Met enige verbazing ontdekte ik dat enkele vennen al helemaal leeg stonden, iets wat in voorgaande jaren pas tegen de zomer gebeurde. Ik bleef even staan kijken naar de gedroogde korst van flap (en veenmos) dat het opgedroogde ven bedekte. “Hier zal het vandaag dus ook niet lukken” schoot er door mijn hoofd. Op datzelfde moment zag ik een adder over de korst kruipen. Een gek gezicht, want de adder kroop open en bloot over de vlakke korst en kon bij gevaar geen kant op. Het dier probeerde iets verder in de gaten en scheuren in de flapkorst weg te kruipen. Terwijl ik data van het betreffende dier verzamelde zag ik nog twee adders over de flap- en veenmoskorsten kruipen.

Adderman wegkruipend onder veenmoskorst (Foto: Harold van der Ploeg)

Blijkbaar was het toch nog goed vertoeven voor de adders daar. Onder de korsten zat geen water, maar het was er toch nog enigszins vochtig. In de jaren dat wij actief zijn met veldwerk hebben wij dit nog niet eerder waargenomen. Door de grote droogte zijn vochtminnende adders genoodzaakt om vochtige terreindelen op te zoeken. De score bij dat ven betrof twee volwassen mannen en één volwassen vrouw.

Harold van der Ploeg

Slangenweekend Drenthe

In het weekend van 14 en 15 mei jl. heeft RAVON vanuit het Verspreidingsonderzoek Reptielen & Amfibieën een slangenweekend in Drenthe georganiseerd. Het doel hierbij was om oude verspreidingsgegevens van vooral de gladde slang te actualiseren. In totaal hebben 13 personen deelgenomen waarvan een deel in blokhutten op camping Diever heeft overnacht.

Zaterdag werd afgetrapt op het Doldersummerveld en het Wapserveld. Hier is in twee groepen op zoek gegaan naar de gladde slang. Hoewel het weer niet helemaal meezat, bleken enkele slangen toch actief. Helaas was geen van deze een gladde slang. De adder en ringslang waren op beide terreinen aanwezig en daarnaast werd een groot aantal slangenhemden (vervellinghuiden) gevonden. Verder werden levendbarende hagedissen, één hazelworm, één heikikker en poelkikkers aangetroffen. Toen iedereen rond 16.00 uur redelijk moe was en één van ons een natte broek had gehaald, zijn we naar camping Diever gegaan om van daaruit een pannenkoekje in het dorp te gaan eten. 's Avonds trakteerde Ingo Janssen de deelnemers en enkele campinggasten nog op een boeiende ringslangenlezing. Diegene die op de camping bleven, hebben zich nog weten te vermaken met een hapje, drankje en de dobbelstenen van Wim.

Zondag begon bijtijds en enkelen sliepen nog stevig toen zij werden gewekt. Gelukkig kregen de gebakken eieren van Cees ze weer aan de praat waarna naar Boswachterij Grollo werd vertrokken. Ook hier waren verouderde verspreidingsgegevens van de gladde slang bekend. Het weer was zonnig met zo nu en dan een bui. Met acht man sterk kon echter ook hier geen gladde slang worden waargenomen. Wel werden levendbarende hagedissen en een groter aantal adders gevonden. Daarnaast bleken de wateren behoorlijke aantallen poel- en bastaardkikkers te herbergen.

Doldersummerveld (Foto: Jelger Herder)

Adder op het Wapserveld (Foto: Richard Struijk)

Inventariseren in Boswachterij Grollo (Foto: Richard Struijk)

Cees Vermeer... met MIJN (!) poncho (Foto: Richard Struijk)

Ondanks dat de gladde slang in afwezigheid schitterde, was het weekend erg gezellig en hebben de deelnemers veel nieuwe contacten opgedaan.

Richard Struijk

Beekprik in de Dommel bij Eindhoven

Juveniele en adulte beekprik (Foto's: Joachim van der Valk)

Als onderdeel van de natuurcompensatie voor de vernieuwde randweg Eindhoven wordt de gekanaliseerde Dommel bij knooppunt De Hogt over enkele honderden meters hersteld. Om te oordelen of er beschermde soorten van de Flora- en faunawet voorkomen in de Dommel en in de omgeving van het plangebied, is door de ecologen Sander Hunink en Joachim van der Valk van Dienst Landelijk Gebied een natuuronderzoek uitgevoerd. Tijdens het onderzoek naar beschermde vissoorten werd de beekprik aangetroffen. Dit is buiten het bekende verspreidingsgebied van de soort!

De beekprik is op verschillende plekken aangetroffen in modderlagen van de Dommel, waaronder enkele larven en een adult exemplaar (zie foto's). De modder- en fijne zandlagen in de beek zijn geschikt als opgroeihabitat voor larven van de beekprik. Daar waar in de beek een grof substraat aanwezig is in de vorm van grof zand of grind, zijn potentiële paaiplaatsen aanwezig (maar er zijn geen paaiende exemplaren waargenomen, daarvoor was het water te troebel).

De waarneming is bijzonder. Er zijn geen recente waarnemingen bekend van adulte beekprikken zo ver stroomafwaarts van de kernpopulatie in het stroomgebied van de Keersop. De meest recente waarnemingen van beekprikken in de Dommel betreffen larven die hoogstwaarschijnlijk zijn afgestroomd van de populatie in de Keersop, enkele kilometers stroomopwaarts van het plangebied. De enige andere populatie die bekend was buiten de Keersop, is een kleine populatie in de Tongelreep. In deze beek is echter sinds de jaren '90 van de vorige eeuw geen beekprik meer aangetroffen.

Larven van de beekprik blijven zo'n 6 jaar in de beekbodem om op te groeien, voordat ze metamorfoseren tot volwassen beekprikken om stroomopwaarts te paaien. Gezien de vangst van een volwassen en paairijpe beekprik in dezelfde modderlaag als de larven, is het vermoeden dat de beekprik wellicht langer in deze delen van de Dommel voorkomt dan werd aangenomen. Mogelijk zijn er meerdere opgroeigebieden voor priklarven in de Dommel en komen er paaiplekken voor in de Dommel stroomopwaarts van Eindhoven. Zeker is dat de beekprik nu de eerste tekenen van herstel en succesvolle verspreiding laten zien stroomafwaarts van de kernpopulatie in de Keersop. Hiermee klopt de beekprik letterlijk op de deur van Eindhoven!

De uitvoering in komend najaar/winter van het inrichtingsplan Natuurcompensatie De Hogt wordt gecoördineerd door Dienst Landelijk Gebied in opdracht van Rijkswaterstaat. Het plan is opgesteld in samenwerking met de eindbeheerders Natuurmonumenten (landnatuur), Waterschap De Dommel (beek en oeverzone) en de gemeente Eindhoven (fietspad). Voor meer informatie over dit plan kunt u contact opnemen met Nico van den Berg van Dienst Landelijk Gebied (T 06-27883950, E n.vdberg@minlnv.nl).

Sander Hunink

Mededeling redactie: Literatuurverwijzigingen zijn op te vragen bij de redactie van schubben & slijm

Naschrift redactie:
Helaas bereikte ons ook een minder goed bericht: In maart 2011 heeft het Waterschap De Dommel de hele Keersop van Luijksgestel tot Dommelen over de volle breedte genivelleerd en gemiddeld 20 cm uitgediept, waarbij alle hydromorfologische variatie is weggeschept en op de kant is gezet. Alle zand, slib en grindbanken, die het paaisubstraat en de habitat van de beekprik vormen, zijn daarbij voor het grootste deel vernietigd. Daarbij zijn waarschijnlijk honderden zo niet duizenden beekprikken gedood. RAVON heeft een formele klacht bij het waterschap hierover ingediend met onder andere het verzoek om herstelmaatregelen te treffen.

10-doornige Quasimodo

Op 18 februari 2011 vingen Nico Broodbakker en ondergetekende tijdens een amphipoden- inventarisatie een 10-doornig stekelbaarsje dat helemaal vol zat met gezwellen, naar nu blijkt microsporidia. De vindplaats was het Grootdiep ten noorden van Oosterwolde (Fr.). De vis is inmiddels verstuurd naar het Centraal Veterinair Instituut van Wageningen UR in Lelystad waar er verder naar gekeken zal worden.

Bram Koese

De Atlantische steur - een nieuwe kans in Nederland en Europa

Ondanks zijn zeldzaamheid is de Atlantische steur (*Acipenser sturio*) niet bekend en weten weinigen dat deze enorme zoetwatervis vroeger in veel grote rivieren van Europa voorkwam en ook onze Rijn bevolkte. Toch spreekt deze oervis tot de verbeelding. Met een maximum lengte van 3,5 meter is het de grootste zoetwatervis die rondzwierf. Nu komt deze inheemse steur nog maar op één plek voor: in de monding van de Gironde, bij Bordeaux in Frankrijk. Dankzij grote inspanning van Franse natuurorganisaties is hij daar ternauwernood voor uitsterven behoed.

Bewoner van rivier, estuarium en zee

De Atlantische steur is een anadrome soort, wat inhoudt dat deze vis zijn volwassen leven grotendeels op zee doorbrengt en voor de voortplanting de rivieren optrekt. De meeste onvolwassen dieren blijven dichtbij de kust en in riviermondingen. Over volwassen steuren is veel minder bekend. Men denkt dat sommige steuren zwerftochten maken van duizenden kilometers, maar waarschijnlijk gaan de meeste niet verder dan enkele honderden kilometers van de riviermonding. Tot in het begin van de 19de eeuw waren Rijn en Elbe de belangrijkste West-Europese rivieren voor de Atlantische steur. Uit de vangstcijfers blijkt dat een populatie van minimaal tienduizend dieren afhankelijk was van de Rijn. De combinatie van een lange, diepe rivier met veel paaimogelijkheden en een uitgestrekt estuarium met veel opgroeimogelijkheden voor juveniele dieren, maakten de Rijn tot een zeer geschikte rivier. De kleine populaties in andere West-Europese rivieren waren voor hun voortbestaan waarschijnlijk afhankelijk van de grote populaties in de Rijn en de Elbe. Door overbevissing middels grootschalige gemechaniseerde zegenvisserij is de Atlantische steur in de Rijn uitgestorven. In 1952 is het laatste exemplaar in de Waal bij Tiel gevangen.

Atlantische steuren in kweekbak van Cemagref, Frankrijk (Foto: Bram Houben)

Terugkeer van de steur in Nederland

In het kader van het project 'Ecologisch herstel Rijn' en de 'Kader Richtlijn Water' van de EU is de laatste 20 jaar hard gewerkt om de Rijn weer schoon en leefbaar te maken voor allerlei organismen. De Rijn is inmiddels een van de schoonste grote

Vangst van kolossale steur in Spanje, november 2010 (Foto: Jorge Chachero)

rivieren van Europa en sneller dan verwacht keren planten en dieren terug. De Rijn is er klaar voor om ook de Atlantische steur te verwelkomen. Helaas is niet te verwachten dat hij zonder hulp van de mens de Rijn weer zal koloniseren. In de winter verblijft een klein deel van de Franse populatie op de Noordzee, maar in het begin van het voorjaar zwemmen zij terug naar de Gironde om te paaien op hun geboortegrond. De kans dat twee geslachtsrijpe dieren tegelijk op de Rijn verdwalen is vrijwel uitgesloten. We zullen de Atlantische steur daarom een handje moeten helpen. Het Wereld Natuur Fonds en ARK Natuurontwikkeling werken daarom samen aan de terugkeer van deze prachtige oervis in de Nederlandse wateren. Eerst wordt er geprobeerd samen met partner organisaties de steur opnieuw onder de aandacht te brengen bij het grote publiek. Ook wordt onderzocht waar de kansen en de aandachtspunten liggen. Uit Frans onderzoek blijkt dat inmiddels ook voor onze Nederlandse kust weer Atlantische steuren voorkomen. Met een voorlichtingscampagne zijn vissers geïnformeerd over de steur en gevraagd gevangen steuren altijd terug te zetten en de waarneming door te geven aan de Franse onderzoekers. De afgelopen jaren zijn verschillende waarnemingen binnengekomen. Niet alleen van terugvangsten van de ongeveer 5.000 jonge steuren die zijn uitgezet in de Gironde, maar ook van volwassen vissen. Dankzij dit systeem werd duidelijk dat de steur niet alleen voor de kust van Frankrijk zit, maar ook dat zijn verspreidingsgebied weer langzaam uitbreidt. Dit begint nu in de Golf van Biskaje in Frankrijk en loopt door tot Scandinavië! En mogelijk nog veel verder.

Samenwerking visserijsector

Helaas blijkt dat ondanks deze inspanningen nog steeds Atlantische steuren gevangen worden en niet worden teruggezet. Zo werd in het najaar van 2010 een volwassen steur gevangen van 2.30 meter en 120 kg in de baai van San Lorenzo op loopafstand van het centrum van de stad Gijon (Asturias, Spanje). De monumentale steur, van waarschijnlijk tientallen jaren oud, had het helaas niet overleefd. Het is betreurenswaardig dat deze steur zo geëindigd is; het was 35 jaar geleden dat hier voor het laatst een steur werd aangetroffen. Gezien de grote en het gewicht van de vis moet het om een zeer oud dier gaan (steuren kunnen 70 jaar oud worden). Ook al heeft de steur op papier een zeer strikte bescherming, dit voorbeeld laat zien dat dit alleen werkt als dit wordt gecombineerd met effectieve voorlichting naar alle vissers, en goede samenwerking met de visserijsector. Een vangst van een Atlantische steur van dit formaat, kan men vergelijken met het vangen van één van de laatste zwarte neushoorns of panda's. Maar dan in onze eigen achtertuin: Europa! Hopelijk komt hier in de toekomst verandering in en krijgt deze prachtige vis de mooie toekomst die hij verdient.

Voor meer informatie over het steurenproject van het Wereld Natuur Fonds en ARK Natuurontwikkeling: Bram Houben, m: 06 - 30543441, email: bram.houben@ark.eu.

Bram Houben

Logo uit informatiemateriaal van de campagne opgezet door de Franse visserijorganisatie CNPMEM in 2008

2011: zeer goed jaar voor de rivierprik in de Maas

Het aantal rivierprikken dat dit voorjaar door RAVON tijdens de paai in een zijbeek van de Maas geteld werd oversteeg alle verwachtingen. Er werden tot ruim 70 prikken per bezoek geteld verspreid over 11 paaikuilen.
Vrijwilligers van Stichting RAVON monitoren sinds 2007 het aantal paaiende rivierprikken in een zijbeek van de Maas. Dit jaar begon de paai zo'n twee weken eerder dan in de voorgaande jaren en bleek het aantal dieren dat geteld werd vele malen hoger dan in de vier jaar hiervoor. Terwijl in 2009 niet meer dan 4 prikken per bezoek verspreid over twee paaikuilen werden waargenomen, bedroeg het maximale aantal prikken dit jaar maar liefst 73 dieren. Ook was het aantal paaikuilen (11) hoger dan in de voorgaande jaren (2 tot 6). Onlangs werd bij een aantal paaiende rivierprikken zelfs een beekprik in een paaikuil ontdekt (zie www.natuurbericht.nl 18 mei 2011).

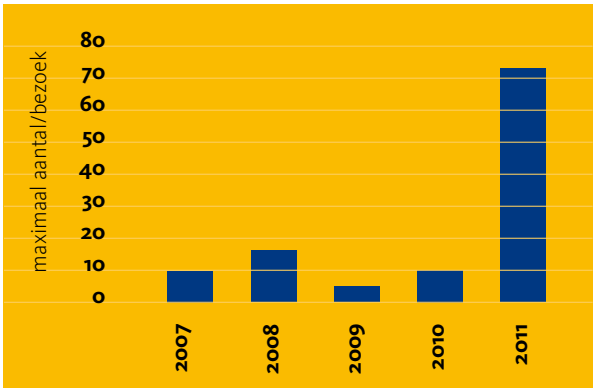

Aantal waargenomen rivierprikken per jaar

De rivierpik is net als de zalm een anadrome soort die zijn adulte stadium doorbrengt in zee en zich voortplant en opgroeit in kleine rivieren en beken. De levensloop van deze soort waarbij afstanden tot honderden kilometers landinwaarts overbrugt worden, leidt er toe dat het voortplantingssucces sterk kan wisselen tussen jaren afhankelijk van de aanwezigheid van migratiebarrières en de omstandigheden op de paaiplaatsen. De hoge aantallen paaiende rivierprikken die dit voorjaar langs de Maas werden aangetroffen wijzen erop dat het weer de goede kant op gaat met de rivierprik in Nederland.

Jan Kranenbarg

Rivierprikken (Foto: Jelger Herder)

Resultaten Meetnet Reptielen 2010

Ingo Janssen & Tom van der Meij

De trivia van 2010

Afgelopen jaar werd er voor het 17de jaar systematisch naar reptielen gezocht. We hebben gegevens ontvangen van 329 trajecten. Op die 329 trajecten zijn tijdens 2.030 bezoeken 15.611 hagedissen en slangen waargenomen.

Zandhagedis (Foto: F. van Stralen)

Net als in voorgaande jaren is de zandhagedis het meest waargenomen reptiel, liefst 6.777 werden er waargenomen. De heimelijke gladde slang is met 238 exemplaren het minst waargenomen.

Op 4 september werden er op een traject bij Nunspeet zes verschillende soorten waargenomen, gezien de verspreiding van soorten in Nederland de maximaal haalbare score! Op enkele andere trajecten op de Veluwe én op de Meinweg kwamen de tellers tijdens een telronde tot vijf verschillende soorten. De tellers in Maastricht kwamen tijdens de telronde van 4 oktober tot een onwaarschijnlijk aantal van 321 muurhagedissen. Tijdens 560 bezoeken werd helemaal geen reptiel waargenomen.

De omstandigheden in 2010

De klimatologische omstandigheden in 2010 werden gekenmerkt door een koude winter; een zonnige en droge lente; een zonnige, warme en natte zomer en een koude herfst.

De winter 2009/2010 was met een gemiddelde temperatuur van 1,1 ˚C de koudste sinds 1996. Na jaren van zachte en kwakkelwinters was de noodzaak van een goede overwinteringplek deze winter dus evident. Aangezien er inmiddels een hele generatie reptielen leeft die nog nooit een strenge winter heeft meegemaakt zullen er dus de nodige verliezen zijn opgetreden deze winter.

De lente en zomer van 2010 waren zonniger dan normaal en derhalve gunstig voor koudbloedige reptielen. De koude herfst speelde de waarnemers in de kaart, reptielen waren gedurende de maand september goed zichtbaar op de trajecten getuige de 3.592 (=23%) waarnemingen.

Hazelworm

De index van de hazelworm blijft vrijwel gelijk aan de voorgaande drie jaren. We hebben inmiddels voldoende trajecten om ook deze heimelijk levende soort goed te kunnen meten.

Parende hazelwormen (Foto: S. van Maren)

Deze lastig vindbare soort is met name op de speciale plaatjestrajecten in behoorlijke aantallen gezien. Het was afgelopen jaar raak in Maastricht, de Brabantse Kampina en het Drenthse Wapserveld, er werden maximaal 33 exemplaren op één telronde gezien. Op trajecten bij Malden, Nunspeet en Emmen verscheen de soort voor het eerst sinds de start van de monitoring.

De trendgrafieken tonen de jaarlijkse index, de trendlijn en de jaarlijkse inspanning - de grootte van de bubbel is een maat voor het aantal trajecten dat voor iedere soort jaarlijks is geinventariseerd.

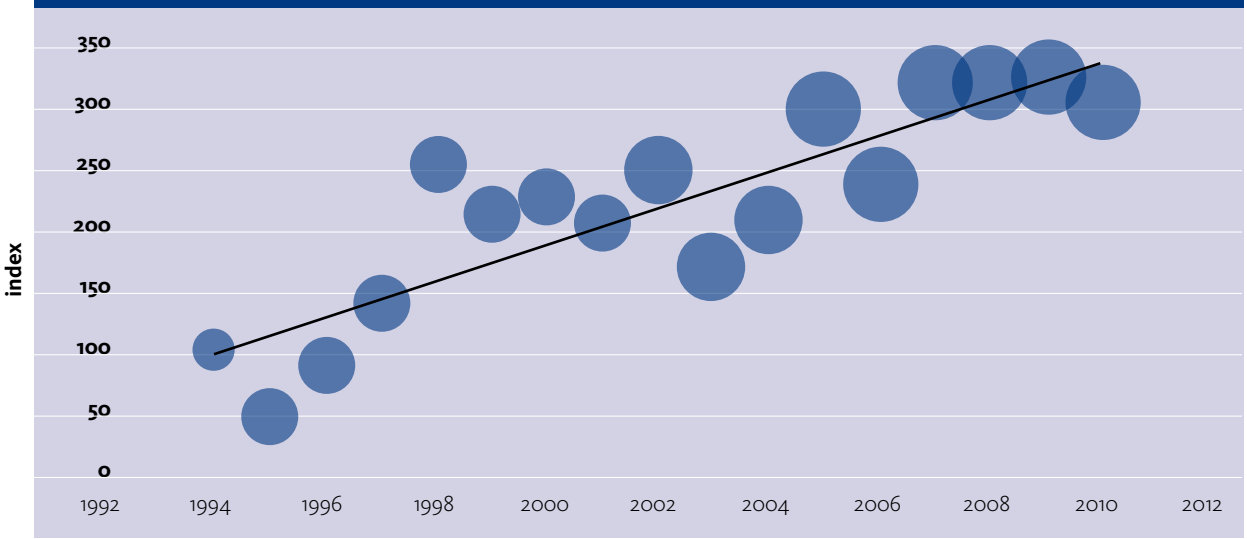

Hazelworm, *Anguis fragilis* | *matige toename (p<0.01)*

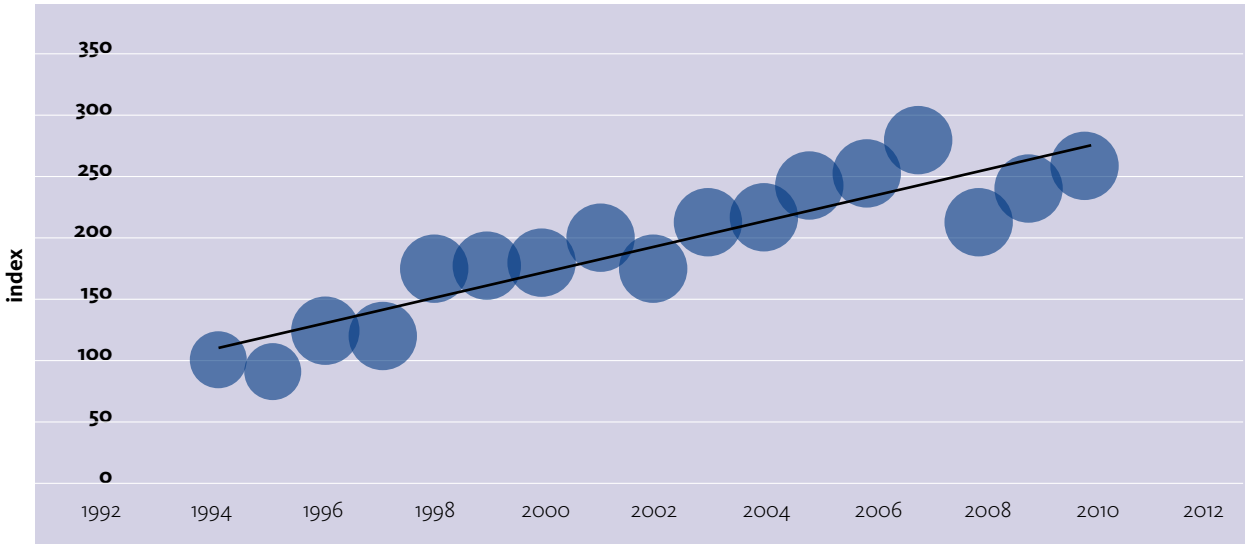

Zandhagedis, *Lacerta agilis* | *sterke toename (p<0.05)*

Zandhagedis

Deze eenvoudig waar te nemen soort is afgelopen jaar weer in grote aantallen gezien op de trajecten. De trajecten op de Utrechtse heuvelrug, Montferland, de Veluwe en de Kennemerduinen scoorden het best, hier werden tot maximaal 149 individuen gezien tijdens een telronde. Vermeldenswaard is de (her)kolonisatie van het Zuiderveld in Drenthe. Op dit langlopende traject verscheen de zandhagedis voor het eerst sinds de start in 1994. Ook op de Veluwe is de zandhagedis opgedoken op een reeds bestaand traject (Looflesch). Ondanks de positieve trend die deze soort de laatste decennia vertoont worden er slechts zelden nieuwe leefgebieden gekoloniseerd. In ons versnipperde landschap is er voor soorten met beperkte migratiecapaciteit zoals de zandhagedis helaas weinig te (her) koloniseren.

Koppeltje zandhagedis (Foto: F. van Stralen)

Levendbarende hagedis

Het zorgenkindje onder de inheemse reptielen kende een doorsnee jaar en dat is voor deze soort eigenlijk al goed nieuws. De index is vrijwel gelijk aan die van 2009. De aantallen namen niet verder af en de soort lijkt zich te handhaven op het huidige niveau dat echter lager ligt dan tijdens de start van het Meetnet in 1994. De toptrajecten voor deze soort lagen afgelopen jaar in Drenthe, het Gooi, de Utrechtse heuvelrug en Zuid-Limburg. Met 62 individuen ligt de topscore beduidend lager dan voorgaande jaren toen het traject bij Waalre steevast goed was voor topscores. Komend jaar wordt dit door droeve omstandigheden vacant geworden traject gelukkig weer belopen.

Melanistische levendbarende hagedis (Foto: G. Pomp)

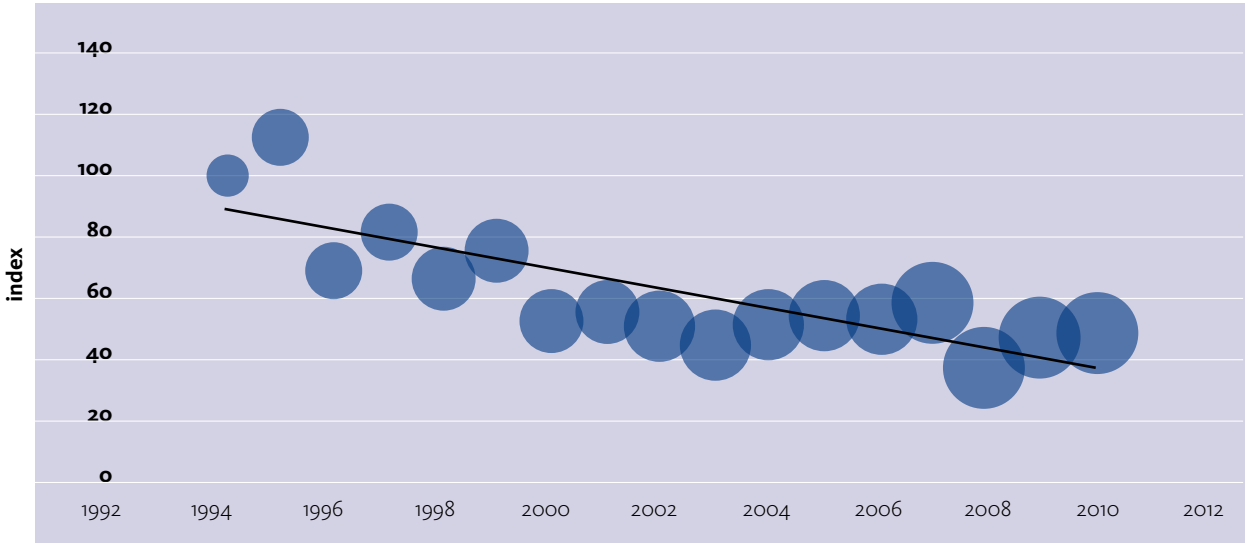

Levendabare hagedis, *Zootoca vivipara* | *matige afname (p<0.01)*

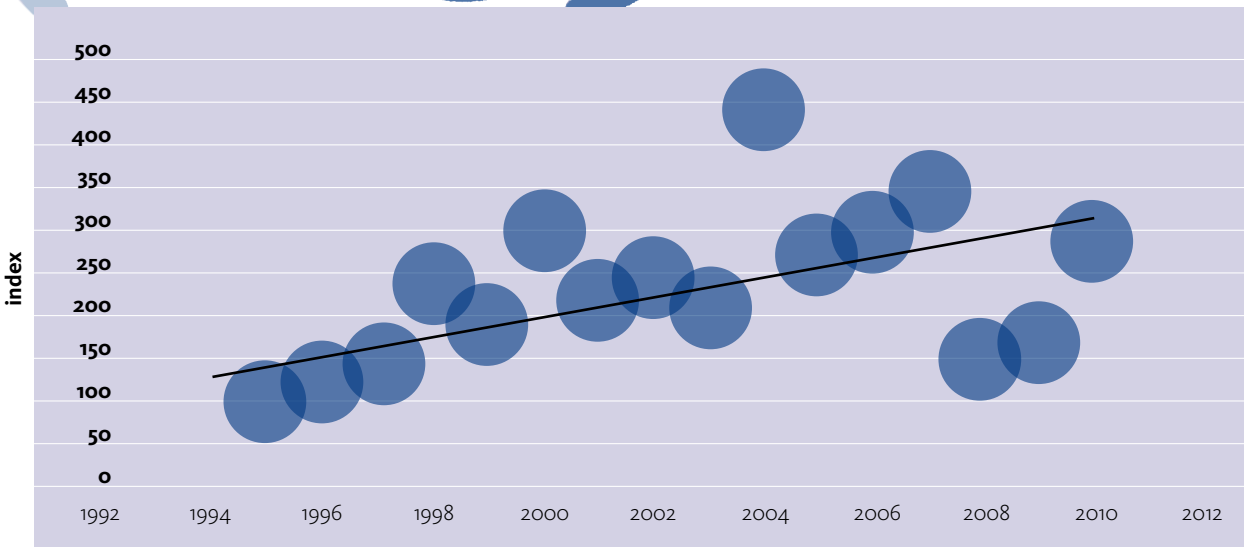

Muurhagedis, *Podarcis muralis* | *matige toename (p<0.01)*

Muurhagedis

Ons zeldzaamste reptiel kende een goed jaar. Na twee mindere jaren werden er in 2010 weer behoorlijke aantallen geteld. Desalniettemin blijft de situatie in Maastricht zorgwekkend: naast infrastructurele ontwikkelingen in het leefgebied worden de dieren verstoord door fotograferende 'natuurliefhebbers' die en passant de habitat verwoesten in hun jacht op mooie plaatjes. Daarnaast worden er nog altijd dieren weggevangen. Gelukkig worden deze hagedissenvangers zo nu en dan betrapt en op de bon geslingerd. Het blijft onthutsend en frustrerend dat de beschermings-maatregelen die hier al jaren met veel liefde en gevoel worden uitgevoerd, door schimmige types deels teniet gedaan worden. Inmiddels hebben de soortbeschermers in Maastricht nieuwe afspraken gemaakt om in de toekomst deze hagedissenvangers snel te kunnen aangeven bij de daarvoor bevoegde autoriteiten.

Muurhagedissen (Foto: A. Kloor)

Gladde slang

Op maar liefst acht trajecten is deze soort nieuw opgedoken, waarvan er zeven op de Veluwe liggen en één in Noord-Brabant. De hoogste aantallen (maximaal 12) werden waargenomen in de bekende verspreidingskernen op de Veluwe en in de Peel. De nieuwe routes in Noord-Brabant die hier in het kader van een provinciaal soortbeschermingprogramma zijn uitgezet leverden ook waarnemingen op: op vijf van deze trajecten werden gladde slangen waargenomen.

Gladde slang (Foto: R. Versteeg)

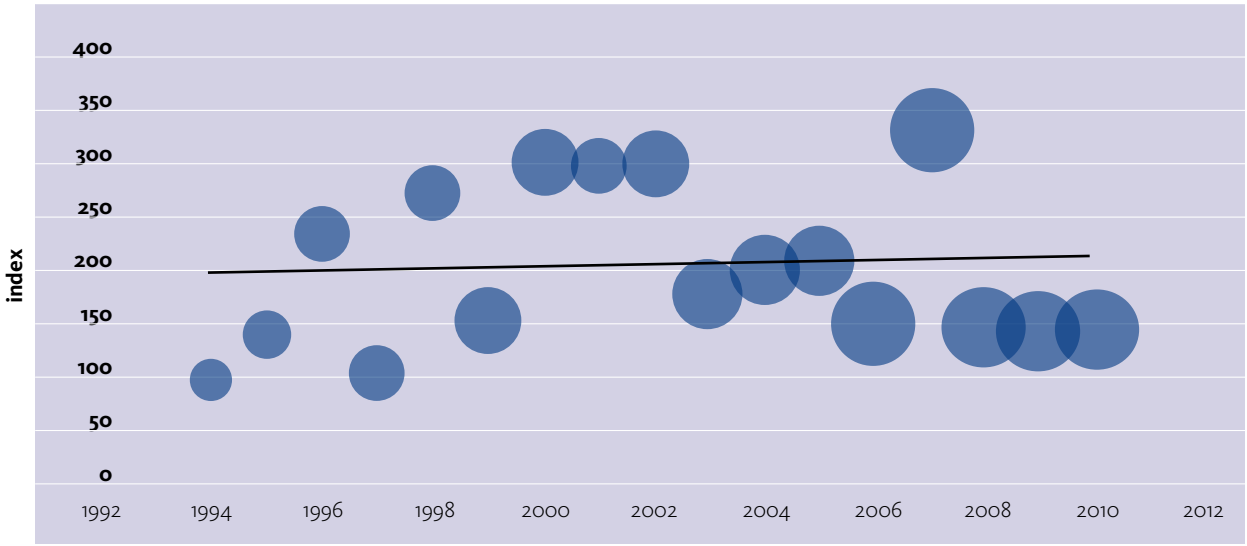

Gladde slang, *Coronelia austriaca* | *onzeker*

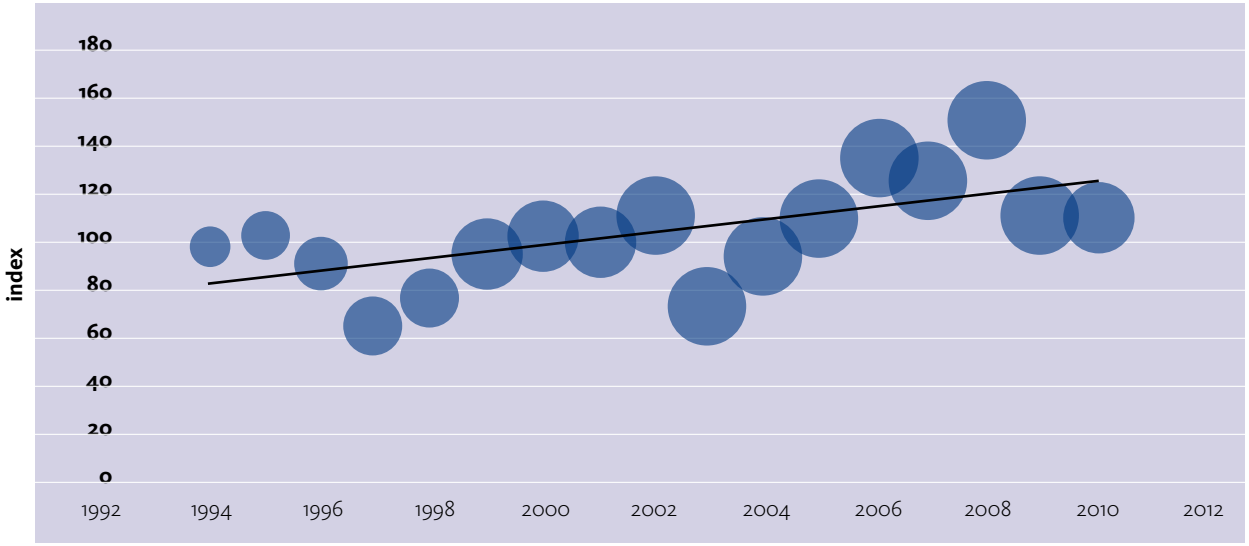

Ringslang, *Natrix natrix* | *matige toename (p<0.01)*

Ringslang

De index van de ringslang laat voor 2010 geen grote toe- of afname zien. Het traject op de Diemerzeedijk was ook dit jaar weer goed voor vele waarnemingen. Tijdens een telronde op 13 juni zag de zeer deskundige vrijwilliger hier zelfs 37 ringslangen! Daarnaast zijn ook in de Noordoostpolder, het veenweidegebied bij Utrecht en in de Krimpenerwaard veel ringslangen gezien. Op één traject nabij Appelscha, waar sinds 1997 gemonitoord wordt, verscheen de ringslang voor het eerst sinds de start van de monitoring.

Ringslang (Foto D. van der Eisken)

Adder

Ook de index van de adder bleef vrijwel gelijk ten opzichte van 2009. De adder is vooral in de noordelijke verspreidingskern (Drenthe en Friesland) in flinke aantallen waargenomen (maximaal 18). Daarnaast werd de soort waargenomen op de bekende trajecten op de Veluwe, in Overijssel en de Limburgse Meinweg. Ondanks het letterlijk platlopen van het traject in Haaksbergen door fotografen werden hier gelukkig ook nog adders waargenomen. De vrijwilliger hier moet soms achteraan sluiten in de fotografenstoet om zijn traject te bezoeken.

Adder (Foto: W. de Wild)

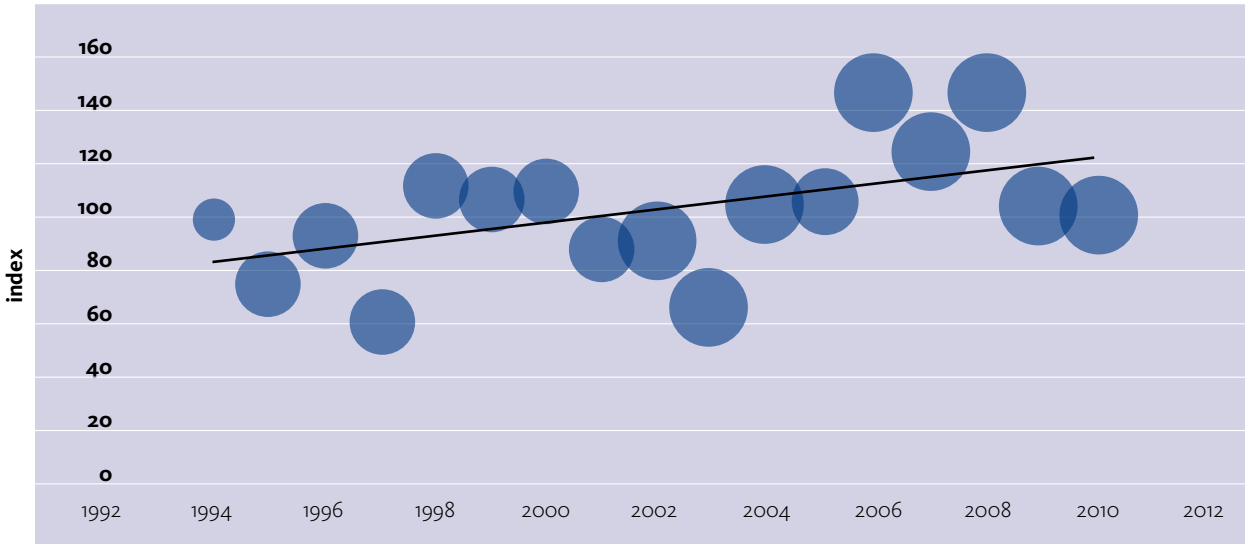

Adder, *Vipera berus* | *matige toename (p<0.01)*

Visatlas Zuid-Holland, de stand van zaken

Eind 2010 is RAVON samen met Bureau Waardenburg gestart met het maken van een Zuid-Hollandse visatlas. Sindsdien is er een website gemaakt, zijn meerdere activiteiten (cursussen en excursies) georganiseerd en worden steeds meer Zuid-Hollandse visbestanden verkregen. De komende jaren hopen we dan ook een goed beeld te hebben van de verspreiding van alle vissoorten in Zuid-Holland. Hulp hierbij is uiteraard zeer welkom.

Cursussen

Zoals in schubben & slijm 6 te lezen is, vond de eerste viscursus plaats in de Nieuwkoopse Plassen waarbij de 27 visvrijwilligers per boot het terrein in gingen om visgegevens te verzamelen en het determineren van verschillende vissoorten onder de knie te krijgen. De tweede viscursus vond plaats op 7 mei 2011 in Dordrecht. Zeventien visvrijwilligers hadden zich aangemeld en werden verwelkomd in Biologisch centrum Jong Dordrecht in de staatsboswachterij 'De Elzen' aan de rand van de Dordtse Biesbosch. Na een theoriegedeelte kon men op het terras oefenen met de determinatie van vissen. Met behulp van determinatiegidsjes moesten de deelnemers afgebeelde vissen op naam brengen. Toen dat erop zat, werd het geleerde in de praktijk toegepast. Tijdens het vissen met schepnetten werden hierbij twaalf vissoorten gevangen. Hierbij zaten soorten als blankvoorn, snoek, kolblei, kleine modderkruiper, bittervoorn en zelfs zonnebaars.

Excursies

In de periode april-augustus wordt er maandelijks een visexcursie georganiseerd. Onder begeleiding van Joost Bergsma worden witte gebieden geïnventariseerd om meer inzicht te krijgen in het voorkomen van vissoorten. Op 8 april vond de eerste excursie plaats in de Bollenstreek bij Noordwijkerhout. Tussen de bloeiende hyacinten werden leuke soorten zoals kleine modderkruiper, bittervoorn, riviergrondel en zelfs rivierdonderpad gevangen. De tweede visexcursie vond plaats op 13 mei waarbij de Duivenvoordse Veenzijde is bevist. Dit is een uniek veenweide landschap tussen Wassenaar en Leidschendam. Ook hier zijn echte poldersoorten zoals rietvoorn, snoek, zeelt, tiendoornige stekelbaars, kleine modderkruiper en bittervoorn aangetroffen.

Op de website van de visatlas staan alle geplande excursies weergegeven en kan iedereen zich online opgeven. Kijk voor meer informatie op www.zuid-holland.vissenatlas.nl

Richard Struijk

Excursies Duivenvoordse Veenzijde en Noordwijkerhout (Foto's: Joost Bergsma) en snoekje (Foto: Jelger Herder)

Zwartbekgrondel (Foto: Fabrice Ottburg)

Zwartbekgrondel aangetroffen in poldergebied

De zwartbekgrondel (*Neogobius melanostomus*) is een van de exotische vissoorten die sinds een aantal jaren massaal in de stortstenen oevers van de grote rivieren, en hiermee verbonden wateren wordt aangetroffen. Onlangs werden tijdens een visexcursie van RAVON voor het eerst ook zwartbekgrondels in een poldergebied gevangen. Dit duidt erop dat de zwartbekgrondel in de toekomst zijn leefgebied verder zal uitbreiden vanuit de grote rivieren naar regionale wateren. Van oorsprong komt de zwartbekgrondel voor in stroomgebieden van rivieren in de Ponto-Kaspische regio rond de Zwarte en Kaspische Zee en de Zee van Azov. In 2004 is hij voor het eerst in Nederland aangetroffen in de Lek ter hoogte van Schoonhoven. Momenteel komt de zwartbekgrondel in alle grote rivieren voor en bereikt hierbij zeer hoge dichtheden in stortstenen oevers.

In mei werden drie juveniele zwartbekgrondels aangetroffen in een polder bij Tiel. Bij eerdere onderzoeken door de RAVON Werkgroep Poldervissen werden hier nog geen zwartbekgrondels aangetroffen. Wel kwam de marmergrondel, eveneens een exotische soort uit de Ponto-Kaspische regio, hier al voor. De polder staat via een waterinlaat in verbinding met het Amsterdam-Rijnkanaal en er wordt frequent water vanuit dit kanaal ingelaten. In het kanaal zelf werd ter hoogte van de waterinlaat een volwassen exemplaar van circa 15 centimeter met eitjes gevangen. Waarschijnlijk hebben zwartbekgrondels een voorkeur voor de grote (stort)stenen bij water in- en uitlaten. Deze stenen bieden schuil- en nestgelegenheid. Bij dergelijke waterinlaten kunnen larven en jonge dieren vervolgens met de waterstroom poldergebieden binnen komen.

Het is aannemelijk dat grote kanalen als een verspreidingsroute voor exotische grondelsoorten fungeren. Deze kanalen zijn verbonden met de grote rivieren en worden gebruikt door grote rivierschepen waardoor ze snel gekoloniseerd kunnen worden door exotische soorten. Doordat kanalen als het Amsterdam-Rijnkanaal grote delen van Nederland doorkruizen en in verbinding staan met regionale watersystemen gaat de verspreiding van exotische soorten als de marmer- en de zwartbekgrondel snel. Dit kan een bedreiging betekenen voor beschermde inheemse soorten. In de polder waar de zwartbekgrondel werd aangetroffen komt onder andere de streng beschermde grote modderkruiper voor.

Jan Kranenbarg

Geelgerande waterroofkevers

In navolging van rivierkreeften, worden in deze nieuwsbrief enkele andere veelvoorkomende bijvangsten onder de loep genomen: de geelgerande waterroofkevers.
Geelgerande waterroofkevers zijn al sinds mensenheugenis een vertrouwd element van de inheemse slootfauna. Hierdoor worden ze minder gesmaad dan de exotische rivierkreeften ondanks dat ze met amfibieën allerminst het beste voor hebben. Met de nieuwe zoekkaart van Stichting EIS is het mogelijk om alle Nederlandse soorten op naam te brengen.

Levenscyclus
Het leven van een geelgerande waterroofkever loopt opmerkelijk parallel met dat van de meeste amfibieën wat –afgezien van het formaat- een belangrijke reden is waarom de dieren vaak in het amfibieënnet verzeild raken. De dieren overwinteren als volwassen kever in de modder en worden ongeveer gelijktijdig met de vroegste amfibieën actief. De reproductieve periode loopt van maart tot medio juni. Levende amfibieën worden dan nog met rust gelaten. Wel worden onfortuinlijke kikkers die de winter niet zijn doorgekomen netjes opgeruimd door de aasminnende kevers. De larven daarentegen zijn jagers pur sang en slaan alleen acht op prooien die levenslustig voorbij zwemmen. Het is ongetwijfeld geen toeval dat de eerste larven rond mei verschijnen, wanneer een overvloedige hoeveelheid bulkvoedsel aanwezig is in de vorm van jonge amfibieënlarven.

Gewone geelgerande waterroofkever (Foto: Bram Koese)

Vooral in het derde larvale stadium zijn de geelgeranden verzot op kikkervisjes, die met twee holle grijpkaken worden gevangen en daarmee vervolgens worden 'leeggeslurpt'. Terwijl de larven bezig zijn met opvetten, verdwijnen de volwassen dieren geruisloos uit het systeem. De dieren zijn voor het overgrote deel éénjarig en sterven af na de reproductieve periode. Vooral

Figuur 1 Verspreiding gewone geelgerande waterroofkever

Figuur 2 Verspreiding Noordse geelgerande waterroofkever

Figuur 3 Verspreiding Gevlekte geelgerande waterroofkever

in juli zijn de volwassen geelgerande waterroofkevers bijna nergens meer te bekennen. Na verpopping in de vochtige grond komt de nieuwe generatie volwassen kevers vanaf augustus weer tevoorschijn. Regelmatig dringen ze zich rond deze tijd op aan de mensheid wanneer ze bijvoorbeeld met een knal tegen de serre aanvliegen op een zwoele zomeravond. Alle geelgerande waterroofkevers zijn uitstekende vliegers die vooral direct na het uitkomen grote afstanden door de lucht kunnen afleggen.

Verspreiding en diversiteit

In Nederland komen zeven soorten 'echte' geelgerande waterroofkevers voor. Dit zijn de soorten uit het genus *Dytiscus*. Daarnaast komen nog twee (oorspronkelijk drie) kevers voor die hetzelfde formaat kunnen bereiken als een geelgerande waterroofkever: de tuimelaar (*Cybister lateralimarginalis*), de spinnende watertor (*Hydrophilus piceus*) en tot honderd jaar geleden ook de oostelijke spinnende watertor (*Hydrophilus aterrimus*). Vrijwel overal waar zoet (stilstaand) water te vinden is, kunnen de dieren gevonden worden. Afgezien van de gewone geelgerande (*Dytiscus marginalis*), die overal in Nederland voorkomt (figuur 1) hebben de meeste soorten een betrekkelijk lokale verspreiding. Een soort als de Noordse geelgerande treed alleen op in zure vennen met hoogveen (figuur 2), terwijl de gevlekte geelgerande het juist moet hebben van de duinen en het veenweidegebied (figuur 3). Een beknopt overzicht van de biotopen waar de overige soorten te vinden zijn, is opgenomen op de zoekkaart.

Geelgerande gezien?

Laat ons weten (via de bekende digitale portals) wanneer er een geelgerande waterroofkever in uw schepnet verzeild raakt!. Mocht u de bijgeleverde zoekkaart per ongeluk kwijtraken, dan kunt u de kaart altijd weer digitaal oproepen via: www.naturalis.nl/geelgerande.

Bram Koese

De stille kracht achter de schermen neemt afscheid

Beste waarnemers,

Met ingang van 1 april jl. heb ik afscheid genomen van de Meetnetten Reptielen en Amfibieën, tegelijk besef ik dat vele van jullie mij niet of nauwelijks kennen. Na 20 jaar meetnetontwikkeling is het dus hoog tijd mezelf eens voor te stellen. Ik heb ooit een stage gedaan bij de UvA, onder Dick Hillenius waar ik in Frankrijk kennis maakte met de amfibieën van Ambleteuse. In 1990-1992 werkte ik samen met Annie Zuiderwijk bij dezelfde afdeling aan het project 'Reptielen en het Natuurbeleidsplan'. In dat kader benaderden we Arco van Strien en Ben Daemen van het CBS met een voorstel voor een reptielenmeetnet naar het voorbeeld van SOVON en de Vlinderstichting. Na een pilot van 3 jaar ging het Meetnet Reptielen in 1994 echt van start. Het was ook gelijk het eerste project onder de vlag van het nog jonge RAVON. Annie bleek al snel zeer succesvol in het promoten van het meetnet en werven van vrijwilligers. Ik hield me in het begin vooral bezig met het opzetten en beheren van telgegevens en een database

voor waarnemers. Daarnaast hebben we met het CBS continu gewerkt aan verbetering van het meetnet. En natuurlijk had ik mijn eigen 'plotjes', eerst ringslangen tellen bij Muiden, later zandhagedissen bij Parnassia in de Kennemerduinen. Het kantoorwerk deed ik in de vorm van detachering vanuit Bureau Waardenburg waar ik in diezelfde tijd begon.

In 1997 startten we het Meetnet Amfibieën met de dagelijkse coördinatie in handen van Axel Groenveld. Voor mij een aanleiding om de zandhagedissen in te wisselen voor heikikkers langs de Lekdijk. Mooie herinneringen zijn de lezingendag 'Reptielen en terreinbeheer' die we in Amsterdam voor terreinbeheerders organiseerden en de landelijke RAVONdag die geheel in het teken van de waarnemers van de meetnetten stond. Ik heb nog nooit zoveel groene jassen gezien als op die kleine kapstok in Amsterdam. Hoe men aan het eind van de dag zijn eigen jas heeft teruggevonden heb ik nooit goed begrepen. Ik heb de meetnetten ook buiten onze grens mogen promoten en niet alleen op SEH-congressen. Samen met Tom van de Meij van het CBS en Bulgaarse soortdeskundigen hebben we de systematiek van het NEM gebruikt voor het ontwerpen van een Biodiversiteitmeetnet voor Bulgarije.

Annie is inmiddels met pensioen gegaan en Axel heeft zich enkele jaren geleden op zijn manege gestort. Ingo en Edo hebben het stokje van beiden overgenomen. Dat gaat zo goed dat mijn rol steeds meer beperkt werd tot adviseren vanaf de zijlijn. Terugkijkend constateer ik dat we samen met het CBS en enkele honderden waarnemers iets hebben opgebouwd dat staat als een huis. Het werk is eigenlijk dan ook veel te leuk om los te laten! Als vrijwilliger blijf ik daarom ook zeker bij de meetnetten betrokken.

Met vriendelijke groeten,
Gerard Smit

Natuur-scheurkalender 2012

Elke dag weer een vers groen blaadje met een weetje, ideetje, nadenkertje, rijmelarijtje, tip voor een trip of wonderlijk feit over de natuur in Nederland. Met vele humoristische illustraties van Henk van Ruitenbeek, iedere woensdag 'seizoensdag' met natuurberichten, botanische tekeningen, recepten uit de natuur van Michiel Bussink en mijmeringen van twitterende boswachter André Donker.
RAVON levert via haar natuurberichten een bijdrage aan de natuurscheurkalender 2012. Zo zullen heikikker, zandhagedis, stekelbaars, vroedmeesterpad en hazelworm een eigen plekje krijgen in deze leuke scheurkalender. Ook meer algemene onderwerpen als sterrenschot en kikkerkoren komen aan bod. Van elke verkochte kalender gaat een deel van de opbrengst naar Natuurbericht.nl. De scheurkalender is vanaf september in de winkels te koop voor € 14,95 incl. BTW. Meer informatie, onder andere over korting bij afname van 10 of meer exemplaren, is te vinden op www.natuurscheurkalender.nl.

Kris Joosten

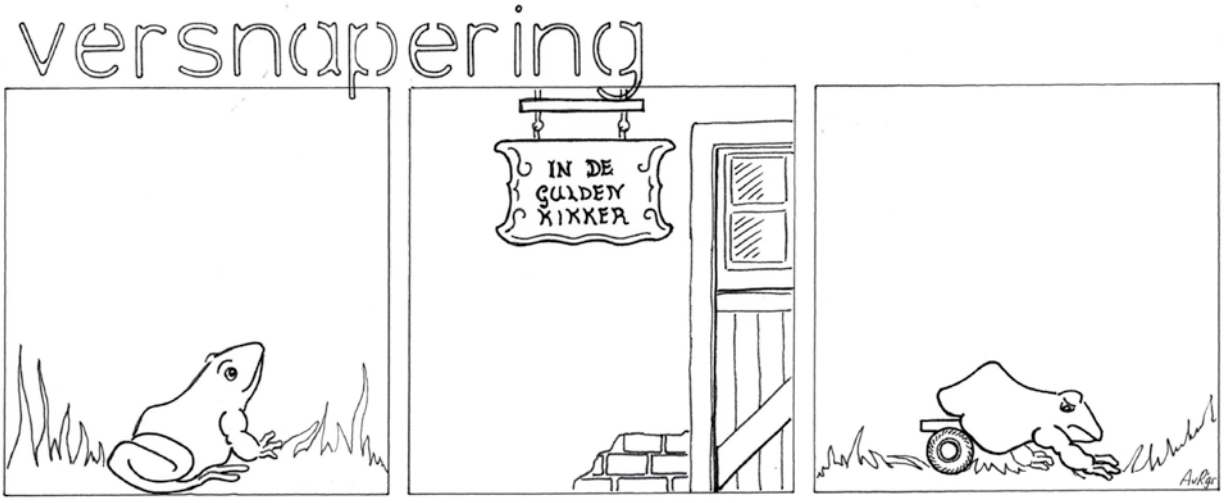

Cartoon: Arnold van Rijsewijk

Portret van een exoot: Roodwangschildpad

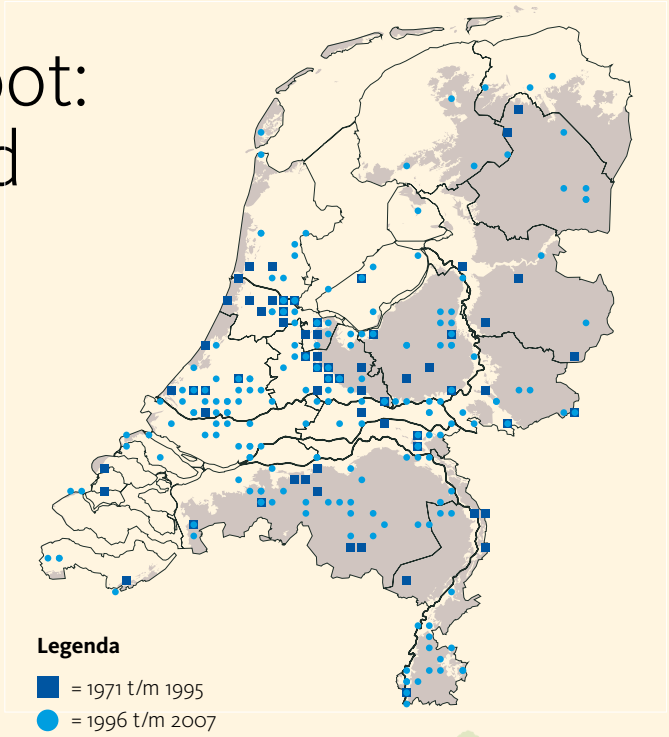

De roodwangschildpad *(Trachemys scripta elegans)* is een zoetwaterschildpad die op veel plaatsen in Nederland voorkomt. De soort is als huisdier in grote getale ingevoerd in West-Europa. Volwassen dieren worden regelmatig door hun eigenaars in het wild uitgezet en blijken meerdere jaren te kunnen overleven. In verschillende provincies zijn ook waarnemingen van eiafzet in de vrije natuur bekend. Vanwege potentiële bedreiging van de Europese flora en fauna is in 1997 een importverbod in de Europese Unie ingesteld.

Hoe herken je hem?

Het opvallendste kenmerk is het kleurpatroon van de kop en dan vooral de brede oranjerode slaapstreep boven de trommelvliezen. Mannetjes blijven duidelijk kleiner (9-12 cm) dan de vrouwtjes (16-28 cm). Het rugschild van jonge dieren is helder groen van kleur en verkleurt naarmate zij groeien naar donkergroen tot donkergrijs of bruin. De poten en de staart zijn donker olijfkleurig met een gele streeptekening. Het buikschild is crème- of geelkleurig, vaak voorzien van een donkere vlek op ieder buikschild. Bij oude exemplaren van beide geslachten is een groot deel van het buikschild donker gekleurd, waardoor de vlekkentekening moeilijk herkenbaar wordt. Volwassen mannetjes hebben verder opvallend verlengde nagels aan de voorpoten. De eieren van de roodwangschildpad lijken op die van de ringslang. Ze zijn ovaal, hebben een leerachtige schaal en zijn ongeveer 3 cm lang en 2 cm breed.

Verspreiding

De natuurlijke verspreiding van de roodwangschildpad beperkt zich tot grote delen van Noord- en Centraal Amerika. Tegenwoordig wordt de soort echter in grote delen van de wereld aangetroffen. Het gaat hierbij om uitgezette of ontsnapte huisdieren. De soort is sterk aan water gebonden en stelt niet veel eisen aan zijn leefomgeving. In Nederland wordt de soort aangetroffen in sloten, rivieren, kanalen, meren, vijvers en vennen. Bij zonnig weer verblijven roodwangschildpadden langdurig op boomstammen en andere uit het water stekende voorwerpen. Ze zijn dan goed zichtbaar en kunnen met behulp van een verrekijker meestal eenvoudig gedetermineerd worden. Bij benadering laten ze zich in het water vallen.

Probleem of aanwinst?

Ondanks dat eiafzet op meerdere locaties is vastgesteld, is van succesvolle voortplanting tot op heden geen sprake. Bewijzen dat roodwangschildpadden (ernstige)schade aan andere flora en fauna aanrichten zijn er in Nederland vooralsnog niet. Wel is bekend dat de soort amfibieën zoals de poelkikker kan prederen. Het is dus denkbaar dat de schildpadden kwetsbare populaties van bepaalde soorten lokaal kunnen schaden. Verder is bekend dat de soort competitief dominant is ten opzichte van de Europese moerasschildpad. Ze maken beter gebruik van de beschikbare voedselbronnen en zijn beter in het opeisen van geschikte zonplaatsen.

RAVON ontvangt graag waarnemingen van roodwangschildpadden en vooral ook vondsten van eieren. Als aanvullende informatie zouden wij graag vernemen hoeveel jaar de roodwangschildpadden al op een betreffende locatie worden waargenomen. De gegevens kunnen worden ingevoerd via telmee.nl of waarneming.nl

Richard Struijk & Kris Joosten

Symposium 'Van waarneming naar natuurberscherming'

zaterdag 1 oktober 2011
Locatie: Hogeschool Domstad Utrecht
(loopafstand NS Centraal Station Utrecht)
Aanvang: 10.00 uur

In Nederland doen ongeveer 20.000 mensen op vrijwillige basis onderzoek naar planten en dieren in de natuur. Geen land ter wereld weet zoveel van haar natuur als Nederland. Toch heeft al die kennis nog niet kunnen leiden tot adequate bescherming van de natuur. Ten opzichte van 1850 is 80% van onze soortenrijkdom verdwenen en nog altijd gaat - met name in de agrarische gebieden - de biodiversiteit hard achteruit. En als je het huidige beleid er op nakijkt, zal het de komende tijd niet veel beter worden. We zullen op zoek moeten gaan naar betere toepassingen van al onze kennis over de natuur. En als je tegenwoordig natuur en landschap wilt beschermen, zul je het zelf moeten doen!

Het doel van dit congres is om vrijwillige waarnemers, onderzoekers en betrokken burgers handvaten te bieden om de bescherming van de natuur in hun eigen omgeving zelf aan te pakken. Door middel van lezingen, presentaties en thematische workshops worden deze mensen gemotiveerd om hun werkterrein en expertise te verbreden naar allerlei praktische vormen van natuurbescherming.

Het symposium wordt georganiseerd door de KNNV en de VOFF, in samenwerking met onder andere Vogelbescherming Nederland, FLORON, SOVON, RAVON, de Vlinderstichting, Zoogdiervereniging, de Groene Elf, Landschapsbeheer Nederland, Milieudefensie en Stichting Natuur en Milieu. En passant vieren VOFF en KNNV hun gezamenlijk 125 jarig bestaan. Meer informatie is te vinden op: www.knnv.nl en/of www.voff.nl

Ringslang en waarnemer (Foto: Jelger Herder)

Activiteitenoverzicht

(meer informatie, wijze van aanmelden en kosten staan op www.ravon.nl/activiteiten)

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
13-07-2011	10.00 uur	Zuid-Holland	Visexcursie Boskoop e.o.
16-07-2011	10.00 uur	Friesland	Visexcursie St. Johannesga e.o.
31-07-2011	10.30 uur	Friesland	Visexcursie Akkrum e.o.
13-08-2011	09.00 uur	Gelderland	Reptielenexcursie Terletse heide
13-08-2011	10.00 uur	Friesland	Visexcursie Zwaagwesteinde e.o.
27-08-2011	09.00 uur	Gelderland	Reptielenexcursie Planken Wambuis
27-08-2011	10.00 uur	Utrecht	Reptielen- en amfibieënexcursie Soest
28-08-2011	10.30 uur	Friesland	Visexcursie Donrijp e.o.
02-09-2011	15.00 uur	Friesland	Inventarisatieweek Terschelling of Vlieland
03-09-2011	09.30 uur	Friesland	Adderexcursie Mantingerveld
10-09-2011	09.30 uur	Gelderland	Reptielenexcursie Noorderheide (Veluwe)
11-09-2011	10.30 uur	Friesland	Visexcursie Bakkeveen e.o.
17-09-2011	09.30 uur	Gelderland	Reptielenexcursie Schenkenshul (Veluwe)
23-09-2011	19.00 uur	Limburg	RAVON vissenweekend Roerdal
24-09-2011	10.00 uur	Groningen	Visexcursie Zuidlaardermeer
25-09-2011	10.30 uur	Friesland	Visexcursie Balk e.o.
08-10-2011	10.00 uur	Friesland	Visexcursie Makkum e.o.
23-10-2011	14.00 uur	Friesland	Visexcursie Doddum e.o.
29-10-2011	10.00 uur	Drenthe	Grote modderkruiperexcursie Drentsche Aa

Er zullen de komende maanden nog veel meer excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteiten pagina op de RAVON-website!
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie, k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	VO V
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	a.c.m.zuiderwijk@uva.nl	020 6255103		■		
Annelies Boschuijver	Waternetduinen	annelies.botschuijver@waternet.nl	020 6087529		■		
Arnold van Rijsewijk	West Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024 7410600		■		
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 7410604				■
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe en Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	blankena@wxs.nl					■
Jelger Herder	Vissenatlas Noord-Holland	j.herder@ravon.nl	024 7410608				■
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		■
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■			
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Meters dode palingen & zeeprikken langs de rivieren; tel ze mee!

In de maanden mei en juni zijn er veel waarnemingen binnengekomen van dode alen en zeeprikken langs de strandjes van onze rivieren. Dit lijkt verband te houden met de lage waterstanden. Een deel van de gevonden dieren vertoont verwondingen (knakken) die mogelijk het gevolg zijn van waterkrachtcentraleturbines of scheepsschroeven. Paling en zeeprik hebben beiden een slangachtig lichaam dat in het volwassen stadium wel een meter lang kunnen worden, hetgeen ze gevoelig maakt voor beschadiging . RAVON brengt de waarnemingen in kaart om meer zicht te krijgen op het aantal dode dieren en de mogelijke oorzaken van de sterfte.

De palingpopulaties zijn de afgelopen decennia sterk afgenomen. Zelfs zo sterk dat de paling dreigt uit te sterven als er niets verandert. Het International Council for the exploration of the Sea (ICES, het wetenschappelijk instituut dat adviezen geeft aan de Europese Unie) geeft in het advies voor 2011 nadrukkelijk aan dat: 'Het Europese palingbestand blijft dalen in een alarmerend tempo'. Om de paling voor uitsterven te behoeden worden in Europees verband maatregelen, zoals het instellen van een vangstverbod tijdens de belangrijkste trekperiode, genomen. Beter is het om ook te stoppen met de consumptie van aal totdat herstel optreed, dit vinden RAVON en de andere deelnemers van de Projectgroep Aalherstel 2009 onder voorzitterschap van oud politicus Dr. J.C. Terlouw.

Gezien de slechte situatie van het aalbestand is het aantreffen van dode palingen langs de Nederlandse rivieren verontrustend. Te meer omdat het hier overwegend om grote dieren gaat die klaar zijn om aan de paaitrek naar de Sargassozee te beginnen. De reden van de sterfte is niet duidelijk. Er lijkt een verband te zijn tussen het aantal meldingen en de lage waterafvoeren. Doordat veel van de dode dieren "geknakt" zijn worden de turbines van waterkrachtcentrales of schroeven van binnenvaartschepen genoemd als mogelijke boosdoeners. Bij lage waterstanden gaat er minder water door de turbines van centrales waardoor de kans op beschadiging van alen toeneemt. Anderzijds is het zo dat de schuilplaatsen tussen de stenen van oevers en kribben verdwijnen als het water sterk daalt doordat de kribben droogvallen.

Opvallend is dat dit jaar naast paling ook een groot aantal dode zeeprikken werd aangetroffen waarvan het lichaam bij sommige exemplaren eveneens geknakt bleek. De vanuit de habitatrichtlijn streng beschermde zeeprik is net als paling een trekvissoort, maar trekt juist stroomopwaarts naar de zijrivieren van grote rivieren als Rijn en Maas om zich voort te planten. Waarschijnlijk worden de holtes tussen stenen oevers gebruikt om tijdens de paaitrek te rusten. Een overeenkomst tussen de paling en de zeeprik is dat zij beiden een slangachtig lichaam hebben en in het volwassen stadium wel een meter lang kunnen worden.

Om duidelijkheid te krijgen over de doodsoorzaak van de aangetroffen dode palingen en zeeprikken langs de Nederlandse grote rivieren doet Stichting RAVON een oproep aan één ieder waarnemingen hiervan door te geven via telmee.nl of waarneming.nl. Het liefst voorzien van foto's. Een mailtje naar Stichting RAVON mag ook. Van de dode zeeprikken zijn wij ook benieuwd of deze dieren nog hom of kuit bevatten. Als dit het geval is betekent dit namelijk dat de dieren niet zijn afgepaaid.

Zeeprik (Foto: Carlo van Brakel)

Paling (Foto: André den Ouden)